

Др. Васо ТОМАНОВИЋ

ИЗ ЛЕКСИКЕ ГОВОРА БОКЕ КОТОРСКЕ

Међу ријечима које је Вук из разних говора унио у свој ријечник налази се и приличан број ријечи из Боке Которске. Међутим, потребно је провjerити да ли су све те ријечи тачно записане у погледу њихове форме и значења. М. Милас у свом раду: »Ispravci dubrovačkih riječi i Vukovu rječniku«, Rad 136, изнисио је приличан број ријечи за које је утврдио да нијесу тачне. То није чудно кад се узме у обзир да су то ријечи из говора на периферији нашег језика, у простору између подручја зетског и чакавског дијалекта, у којему се и поред одлично сачуваног акцента и др. налазе многе стране и домаће ријечи које Вуку нијесу биле познате и које је вјероватно понекад због ограниченог времена записао кад их је први пут чуо, без даљег провјеравања и дубље анализе. Понекад се могло догодити и да штампари нешто погрешно пренесу. Из властитог искуства знам да они (вјероватно због тога што у близини не опазе простор који раздваја двије црте којима се биљежи акценат (\) замјијене тај акц. акцентом (\), а и у Вуковим ријечима, поред осталих одступања има сумњивих случајева међу ријечима с акцентом (\).

Милас је могао лакше провјерити Вукове ријечи, јер су оне узете из једног мјеста с околнином у којој домороци углавном једнако говоре (ово важи и за испитивања Л. Зоре „Дубровачке Туђинке“, Споменик 26, и др.), али Бока Которска захватала релативно широк простор, на којему се говори различитим дијалектима: у сјеверозападном дијелу херцеговачким, а у сјевероисточном зетским дијалектом, који се опет, особито зетски, дијеле на различите говорне нијансе. Кад Вук означава мјесто у којему се ријеч говори (Рисан, Пераст, Доброта, Котор, Будва, Кривошије) ствар је простирајући јер је ту говор, негдје мање, негдје више, уједначен, али за више од једне трећине свих ријечи из Боке (ово је приближно израчунато на темељу нешто више од 650 ријечи, а и неће их бити много више) у Рј. се каже да се говоре у „Боги“. Осим тога Грбаљ, на који отпада шести дио ријечи, дијели се на

Горњи и Доњи и захвата већи број села, па се и ту при провјеравању јавља споменута тешкоћа, а и Кривошије (Горње и Доње) и Паштровићи захватају прилично велик простор. Због оваквог стања не остаје друго него да се Вукове ријечи упоређују са данашњим у што већем броју говорних нијанси, да би се, у колико је могуће, утврдила њихова тачност.

Овдје ће се направити поређење Вукових ријечи из Боке са ријечима из говора села Лепетана, а у неким случајевима и из других мјеста, особито Грбља и Рисна. Сводећи за Грбаљ, Паштровиће и Будву нову акцентуацију, по којој је означен акценат у В. рј., на стару (жена на жена^{*}; трава на трѣва[†]) може се рећи да је претежан број ријечи тачно забиљежен. Упоређујући их са онима које се говоре у Леп. (у колико се у том говору налазе; велики број тих ријечи у том говору није познат) не налази се већи број одступања.

Све ове ријечи из Вуковог рјечника ушле су у рјечник Југосл. академије. Поред њих унесене су и друге из других крајева, у колико се налазе у књижевним дјелима и рјечницима из којих је црпена грађа за тај рјечник. Оне се некад слажу са овим ријечима, а некад се више или мање разликују.

Међу изворима из којих је црпена грађа налазе се и књижевна дјела из Боке Которске: „Српске народне приповијетке“ „Српске народне игре“ од В. Врчевића (Београд 1868), „Причања Вука Дојчевића“ од Шћ. М. Љубише (Београд 1877) и Вукове народне пјесме од којих су неке из Боке; даље из рада Т. Брајковића »Peraški dijalekat« (Загреб 1893) и М. Решетара »Der štokavische dialekt«, у којему се налазе ријечи из говора Прчања. Оне су тачно забиљежене и лако се могу проверити, јер се подаци о мјесту где су забиљежене односе на уски простор који захвата то село, што ипак не значи да се тако не изговарају и у каквом другом мјесту. Писац Перашког дијалекта давао је информације уредништву рјечника Југосл. Акад. о ријечима из Пераста, па је на темељу тога тачно одређено како се те ријечи изговарају у Перасту.

Ријечи из Вуковог рј. о којима ће се овдје говорити, навшће се из рј. Ј. ак.

Ријеч бâкета, која према В. рј. у Рисну има овакав акценат, према мом испитивању у том мјесту има акц. бâкета, што се своди на стари акц. баке^{*}та, како се говори у Лепетанима (даље Леп.) и у другим мјестима са непренесеним акцентом. Узимајући у обзир да овај акценат одговара тал. акц. bacch tta и да се акц. мјесто страних ријечи чува, с ријетким изнинкама кад ријеч под утицајем неке аналогије измијени мјесто, могло би се закључити да Вуков акц. није тачан.

Ријеч *бу**мбâк*, пошто долази само у значењу *бу*мбâр*, изгледало би да се у Рисну налази само у том значењу (које би требало испитати да ли је тачно). У Леп. *бумбâр* значи само: дебело цријево и то од животиње, а *бумбак* значи само памук. У пјесми: „*божић зове с Убала донес'те ми бумбира*”, ако се и налазила ријеч *бумбира* у стиху који је Вук чуо, треба претпоставити да је у оригиналу гласила: *бумбара*, као што се говори у Леп., па да је та рима гласила: *Убала — бумбара*, што боље одговара захтјевима риме народне пјесме (иако доста слободне) него какофонична: *Убала — бумбира*, поготово кад се зна да у турском језику, одакле је узета ријеч, гласи исто: *бумбар*. Значење у турском: *кобасица* блиско је значењу цријево (у Леп. дебело цријево које се надијева, суши и тако припрема за јело). У изразима „*трести бумбаре од зиме*”, који се и данас чује, употребљена је ова ријеч од шале за човјекова цријева: замишља се да се он тако јако тресе, да му се тресу и цријева. У рј. Југосл. ак. наведен је погрешно овај израз као пример за значење *бу*мбâr »apis terrestris«*. *Бумбâk* у Леп. значи само памук као у грчком и латинском *„δαηδ' αχνον“* *»bambacium«*) одакле је ријеч узета.

Ријеч *динâр* се употребљава само у плуралу: *динáри* — *динáрâ* (тал. *danári*) са значењем: новац. У таквом облику и значењу можда би је неко и данас употребио, а *ди*нари* означују карту за играње, на којој су насликаны новци; овом акценту одговара и акценат друге врсте карте: *ба*штуни*, док *башту***н* има друго значење (уп. мој рад »*Reči stranog porekla i govorima Boke Kotorske*«, „*Споменик СВ*“ Београд 1956); даље стр. ријеч којом се означује данашњи југосл. новац има акц. *ди*нар*.

Ријеч *куку**љица*, како је Вук записао у Рисну (даље Р.), данас се ту изговара са дужином на предзадњем слогу: *куку**љи***ца*, што одговара акценту *кукуљи***ца* у Леп. и у другим мјестима. Биће да је тако било и раније у Рисну.

Ријеч *пру**жало* (Р.), у Леп. се изговара с акцентом *пру*-жало*.

Ријеч *шкро*к* (Р.) данас у Рисну има облик *кро*к*. Пошто се у Дубровнику говори *шкрок*, могло би бити да се и у Рисну некад тако говорило, ако није Вук помијешао биљешке за Рисан и Дубровник.

Глагол *спонтати* (Р.) данас у Рисну има акц. *спонтати*, како се говори и у другим мјестима (у мјестима са непренесеним акц. спонта*t, што одговара тал. акц. *puntare*; уп. Стр. р. 222, код *пonta*). Значење „*спонтато* те тј. да умре на пречац (клетва женска)” тачније би се дефинирало: разболио се од запаљења плућа! У овој клетви употребљен је глагол *спонтати* (у Дубр. *понтати*, тал. *puntare*).

Под акцентом ријечи бр**њеша (у Грбљу; даље Г.) треба подразумијевати акц. брње*ша, јер се Грбљу није развио акценат (\) нити се у оваквом положају преносио. Међутим, та ријеч данас у Г. гласи: бр*њеша. Значење је: коза, а фигуративно се употреби да се њоме означи жена (снажна, слободна).

Ријеч жे*рава (Г.; чит. жера*ва данас има акц. же*рава.

Ријеч зелено*ша (Г.; чит. зелено*ша данас гласи зе*лено*ша.

Акц. мёра (Г.; чит. мора) у Леп. гласи мёбра.

С акц. стрàхић (Г.; чит. страхић) слаже се данашњи акц. страхи*ћ, али се у Леп. каже страхи***ћ. Ова разлика није чудна, јер постоје обадва акц. за овај дем. суфикс, нпр. броди*ћ (у Леп. значи мали брод којим се дјеца играју) и броди***ћ (у Леп. мали брод).

За ријеч пе*ст немам податке, али мислим да ће бити пёст, обзиром на ријеч пёстија, како се говори у Леп., и на глагол пестати; вокал е је кратак у глаголу песта*t, али то је друга ријеч, тал. pestare (уп. Стр. 221).

Акц. стрњи**на (Г.; стрњина*) гласи стрњи*на (што се такође могло добити од стрњина* преношењем акц. по правилу грбальске акцентуације с посљедњег на претходни слог без његове промјене. Када би Вуков акц. био тачио записан, то би значило да акц. у мјесту где је ријеч Вук чуо тада није био пренесен.

Ријеч васи**љени данас се говори само у облику васиље*нски (цијели васиљенски дан). Нема бо*гов дан него: цијели богове*тни дан.

Ријеч пријеглавица (Г.; „на јарму”) означује читав јарам са рушицом која је ближа врату слабијег вола, да би при орању био мање оптерећен.

Ријеч сму*та („сјевер са снијегом”) означује мијешање вјетрова без обзира на снијег, „вријеме кад се бију два вјетра”, кад се не зна које је вријеме. Каже се у пејор. значењу и за помијешане врсте вина. Из овога се види да је ова ријеч постала од глагола с-мутити (смутња). Акценат је као у ријечи лу*па према лўпати. Слично је значење и исти је постанак израза смућени вјетрови: а ево си удрио, владико, | у некакве смућене вјетрове, | ка о марчу кад удри вјештица | ал у јесен мутну вједогоња (Његаш Г. В. стр. 664 и д.) Израз „kad удри вјештица” у овим стиховима слаже се с наведеним изразом „kad се бију вјетрови” (чуо сам га од Грбљанина који ми је дао овај и друге податке за лексику Грбља).

Ријеч чу*пица („женска копча за закопчавање свилених кошуља”) може бити и мушка за доколјенице и чарапе „на војище”.

Ријеч *шу**тиле* (Г.; „име овну“) не означује само јарца него и женскароша. Јарцу се каже *сӯ***то*, с меканим ё, кад га ма- ме, нпр. да му дају соли.

Глагол *тропарити* (Г. „не тропари“ рече се ономе који много говори), употребљава се да се означи и каква друга радња кад се претјерано ради.

У Паштровићима Вук је нашао ријеч *бу*ла* у значењу печат (тал. *bolla* ф.) У Леп. се употребљава и данас ова ријеч, али није женскога него мушкига рода (тал. *bollo* м.) и гласи *бу*л.* Не означује печат него поштанску марку.

Ријеч *Лёсандирија* („У Боци“; даље Б.) у Леп. има акц. *Ле- сандрија*; бр**њица (Б.) у Леп. бр*ница; *ðхолост* (Б.) у Леп. акц. о*холост; *па*љ* (Б.) у Леп. ген. паља*; *полу**брат* (Б.) у Леп. полу***брат; *ру**тина* (Б.; „рита,“) У Леп. ру*тина; *сла*мица* (Б.) у Леп. славица; *ту**рица* (Б.) „клип“ у Леп. ту*рица; *У***бли*, ген. *У***бâлâ* (Б.; „доњи и горњи“) у Леп. гласи *У*бле* Убâла; *фу**зда* (Б.) у Леп. у*зда; *кљу*вко* (Б.) у Леп. кљу*ко; *осијे�ћелица* (Б.) у Леп.) усије*ћелица; *слека о*след* (Б. „осека“) у Леп. о*слека, (и глагол ослекати, ослекало је) што може бити од ослед + слека, ако су ријечи тачно написане, али и у слека и одслека *л* се могло добити под утицајем ријечи су-протног значења *пли*ма*; *нâрић* (Б.; „мало весло“) означује весло, али не какво било, него весло са кратким руцелјем (тако с еу Леп. зове дио весла који је до руку вошчевих), тако да један човјек стојећи у средини чамца може возити с обадва истодобно, док весло значи весло с дугим „руцелјом“, због чије дужине њиме може возити само један човјек стојећи на супротној страни чамца; *ци**вијере* (Б.; „цивијера“) у Леп. гласи циви*јера (ако се негдје говори у облику плурала, то је настало под утицајем ријечи носила, као што је у неким крајевима ријеч каруца добила плуралну форму каруце под утицајем ријечи кола; *цре*ва* (Б.; „цревља“) и у Леп. гласи црева, али у ген. пл. гласи цреваља, што се задржало из раније форме цревља; *чмичак* (Б.; „јечменик“) у Леп. гласи змичак; *војска* (Б.; „чељад“) не означује било колики број чељади, него већи број људи сакупљен на једном мјесту; нпр. за чељад из једне породице не би се могло рећи војска; *ððбри***ћ* (Б.; „еуфемизам мјесто злић (зли пришт“)) не означује само злић, него и камен који рибари везују за мреже или паранга да лакше потону на морско дно.

Ријечи *немогоша* [(Б.); „који (каже да) не може... Немогоше поједоше, А некћеше све попише... Изван наведене пословице ријеч се не говори“], *некћеша*, *незнадоша*, м. („који се чини да не зна ништа... Незнадоше свијет поједоше“) нијесам никада чуо и питање је да ли се негдје у номинативној форми употребљавају. Прије ће то бити аористи 3. л. пл. глагола моћи, хтјети, знати, приказани као именице које се од шале придијевају овим лицима:

нē мogoшe (са значењем: говориш да не могу), (а) *свē попиše*. Овако и у слиједећа два примјера. То би био случај сличан ријечи *оченаш*, где је завршетак — *a*is* — из ријечи наш претворен у суфикс — *аш*, — *ашa*, с разликом да се ова ријеч створила путем развоја језика, док су ријечи немогоша, некћеша и незнадоша умјетно дјело једног човјека. Пошто ове ријечи осцилирају између значења именица и глагола, а не употребљавају се изван наведених примјера, није оправдано да се оне у рјечницима, а из њих и у научним расправама, наводе као именице. Навођење ових ријечи у таквој форми могло би донекле бити оправдано само у колико би се показала тачном претпоставка да би неко у шали, правећи алузију на ове пошалице, могао некога назвати овим ријечима: овај нехтјеша, итд.

О*сем (Б.; „осим”) у Леп. гласи осим; *хo*ли* (Б.; „хoћеш ли”) у Леп. гласи *оли** (<оћешли) а *оли* значи или.

Узвик *у**збвne* (Р. „као чудећи се за што, нпр. узовне, зарнијеси чуо!... узвик. — Узов, узовне, зовнути”) у Леп. гласи *узбнe* (често са потврдним *e*). Постанак овог узвика доводи се у везу са глаголом *зовнути*, од којега је ријеч *узов* („ми смо... на узов, тј. зовемо један другога на крсно име... у — зов, исп. узвати, исп. озов, позов” рј. Ив. и Бр.). У Леп. ријеч има слично значење, али само у потврђивању, слично *изразу ё, како не!* Међутим, објашњење по којему се постанак ове ријечи доводи у вези с ријечима *зовнути*, зов не може се примити, јер се та значења не могу довести ни у какву везу. По мом мишљењу овај узвик постао је елипсом од *у зб* (< *за*о*) час *не**, тј. у *зao час би* било, кад то не би било тако. Овакво објашњење потврђује се и тиме што се поред узоне налази и узвик *узбчас*, са сличним значењем, који се често надопуњује ријечима: *како не: ё, узочас, како не!* Што се тиче гласа *в* у рисанској варијанти, који не одговара овом објашњењу, требало би најприје утврдити да ли је Вук тачно записао ову ријеч.

* * *

Поред узоне, узочас може се навести и заклетва *жи***ми* (< жив ми, нпр. *жи***ми* *Нéро*); из тога што се и за женску каже *жими* с истим акц. нпр. *жи***ми* *Мáра!*) види се да се значење саставних дјелова ове ријечи затамнило); *кућо моја! туна кућо!* *куку мени црној кукавици!* и др. Све ове узвике употребљавају само жене. Ове разлике између говора мушких и женских поznате су и из других језика. Међутим, много су опћенитије разлике које постоје у неартикулираним узвицима. Као додатак опису узвика у мом раду „Акценат у говору села Лепетана” (Југосл. Фил. XIV) овде ћу навести један запажен у истом мјесту, који се у том раду не налази. То је инспираторни узвик којим жене исказују јако чућење. Он се развио из природног узвика који

настаје од наглог удисања ваздуха у изненађењу (сличан је звуку који се чује код уздисања, јер и он настаје од наглог удисања ваздуха). Неартикулирани вокални елеменат овог узвика, који је сличан неутралном гласу *e*, због јаче отворених уста подсећа на глас *a* (у руском ахнут, уздахнути). Због трења ваздуха о површину усне дупље развија се шум који подсећа на глас *x*. Имитацијом овог нехотичног узвика настао је хотимичан узвик који се остварује у фалсету и потпуно је неартикулиран и сличан природном, само што се јако продуљује и остварује с интонацијом која се у почетку подиже а затим постепено спушта. При наступу попуштања напетости настаје супротан нагон за јачим издахом при којем се, због тога што ваздушна струја удари најприје у гласне жице, створи шум који подсећа на глас *x*, а одмах иза тога у усној дупљи шум који подсећа на вокал *a* или *u*, према томе какав је облик усне дупље у том моменту. Овај се узвик имитира и хотимично: *xy*, да би се показало олакшање, али и неугодно осјећање умора и сјећања на извршени напор. И кад се хоће показати да је нешто досадило, показује се тим узвиком (вокал *u* познат је као вокал који музички извршава неугодно осјећање као и узвик *y*); *xa* да би се показала угодна релаксација (уп. израз одахнути у значењу одморити се; р. откуп = одмор).

У погледу језичке музике врло су интересантне ријечи које одрасли упућују дјеци у млађој доби, а и животињама (уп. најведену ријеч из Грбља суто с меканим *ć*), јер се језичка музика (као и права) не састоји само из језичке мелодије, како би по неким научним радовима могло изгледати, него поред осталог, и од тембра гласа. То умекшање одраз је меканог, њежног израза лица са ненапрегнутим мишићима, и та мекоћа одржава се на глас, који, када га перципирамо, у нама изазива представу нечега што је мекано, њежно. И ту гласови у ријечима постају мекани. Ова умекшавања су интересантна не само зато што стварају јаки музички израз, него и зато што модификују језичка средства и стварају нова. У мом раду „Из експресивне фонетике“ (Скопје 1960) доказао сам, мислим, да су хипокористички наставци — *ča*, — *ša* и др. постали од умекшавања гласова *t*, *v*, који су се налазили у тим именима. О оваквим умекшавањима је доцније писао и пољски научник Станкјевић, који је у дјејчим ријечима пољског језика нашао иста умекшавања. Мислим да ће бацити нову свјетлост на ово питање подаци који се буду нашли у другим дијалектима и језицима, али и у Боки и сусједним крајевима остаје још широко поље за испитивање. Требало би испитати где се дјетиња форма Пе́со (Петар) употребљава у регуларном говору место Пешо и да ли се у једном истом мјесту имена два човјека разликују по томе што се један зове Пешо а други Пе́со, као и то да ли има и других имена са таквим *ć*, мушких или женских, нпр. Ма́са поред Máша.

Узвици са неартикулираним гласовима, како је познато, налазе се и у говору мушких. Музика неартикулираних узвика струји и кроз гласовни састав ријечи. За те музичке разлике везују се и разлике у значењу тих узвика. Узвик фáла богу! има значење захваљивања богу поводом нечега. Слично значење има и бо*гу фáла; узвик фáла бо*ту! има значење жаљења, чуђења поводом нечега што се исказује; фалабо*ту има значење прегарања, мирења са нечим што се догодило (шалјива изрека у Леп., одакле су сви моји примјери за језичку музику: „kad се роди мушко дјете, рече се: бо*ту фáла ! а кад се роди женско: „фалабо*ту”; због одсуства одушевљења ријеч је изговорена слабим гласом и заједно, а компонента којом се исказује захваљивање остала је ненаглашена. Од колике је важности проучавање ових нијанса не само за упознавање језика, него и за тачно разумијевање појединости у књижевним дјелима, показује и овај узвик из „Горског Вијенца”: „Фала богу, јест велико чудо! Видите ли овде у Котору баш овога Совру провидура и осталу господу млетачку?... Како тридест напуни годинах, сваки дође како бабетина” ст. 1674. Овдје узвик Фала богу има исто значење као нпр. у изразу: „фáла бо*ту какви су оно људи!” и сл.

У узвицама спадају и заклетве: богами у многобројним нијансама има функцију увјеравања о истинитости и истицању важности онога о чему се говори; бо*гати значи молбу, апел (с истим значењем такоти бо*га; богаму у ријечима: „богаму, нешто сам заборавио” израз је нездовољства; није псовка, иако из ње води поријекло.

Клетве се обично употребљавају као израз срџбе, а не у правом смислу жеље да се изврши оно што се изјављује, тако нпр. у „Гор. виј.” Кнез Раде говори владици, своме брату: „Приђе си им с коца утекао; да бог да им скапа на ченгеле! о. ц. ст. 543, Војвода Батрић каже за мртвог Батрића: „Бог га јаки и мртва убио! како мога вјероват Турцима” ст. 1999. Клетву у овом значењу, иако не у овако јаком афекту, него у обичном иједу, упућују и мајке својој дјеци: „стани, стала ти вода! „сједи усјела се!” „ће је пошо? дабогда се не вратио!” У оваквом значењу упућују се клетве и животињама: „Ae (ајде), цркла дабогда!” виче жена на краву, иако живи од њеног млијека (с овим примјерима уп. и наведени Вуков: „спонтало те” клетва женска).

У говорима Боке Которске налази се велики број ријечи страног поријекла, али о њима сам опширно говорио у другим радовима. Потребно је напоменути да међу Вукове ријечи, које су у овом раду исправљене, нијесу ушле ријечи које су исправљене у мом раду „Стране речи у говорима Боке Которске”.

Бока је врло богата топонимима. Врло мале земље носе имена, јер су посједи малени и врло раштркани, па је свакоме тре-

бало дати име, а и разноврсна конфигурација тла томе је до-
принијела. Сваки топоним, без обзира на његову величину и важ-
ност објекта који означује, може бити интересантан с лингвистич-
ког или каквог другог гледишта. Ипр. на Кумбору, на граници
Ђеновића, налазе се двије земље, од којих се једна зове Мујовина,
а друга Гамбровина. Ту се налазе развалине двије куће. Према
традицији на Кумбору, то су биле земље два брата Турчина, Муја
и Гамбера. По именима и чињеници да су Турци господарили тим
крајем, предање изгледа истинито, а можда ће се потврдити и
неким подацима из архива и видјети да ли су то били прави Тур-
ци или наши Муслимани. О овом предању нешто би се могло са-
знати и из величине и облика ових кућа (у колико се то може
видјети из њихових остатаца), а тако и из величине и квалитета
земље која им је припадала. Свакако, ови топоними су интересантни,
јер уколико би се показало да је предање истинито, упот-
пунило би слику о турској инфильтрацији у освојене крајеве.

И без обзира на топономастику, како је познато, испитива-
ња писаних споменика су за проучавање језичке прошлости од
велике користи. И у споменицима писаним на туђим језицима
може се наћи података за наш језик, особито за ономастику. У
бокељским архивима има много писаних споменика, а у бокељ-
ским говорима много неиспитаних језичких средстава, па ће нове
генерације лингвиста имати посла напретек.

Напомена: Слова испред * акцентирана су кратким си-
лазним (\\), испред ** кратким узлазним (\), испред *** дугим
силаизним (^) акцентом.